

L'EPIDÈMIA DE GRIP INFLUENÇA DE L'ANY 1918 A PALAFRUGELL

Per Rosa M. Masana Ribas

RESUM

Partint d'uns registres localitzats entre la sèrie de correspondència de l'Ajuntament de Palafrugell, elaborats per facultatius, s'ha pogut comptabilitzar el nombre de persones que van contraure la grip a la vila de Palafrugell l'any 1918 i el nombre de defuncions. Per contextualitzar el tema s'han recopilat algunes dades generals relacionades amb aquesta epidèmia del segle XX.

PARAULES CLAU:

Grip del 1918, influença, grippe, malalts, morts, socors mutus, Palafrugell

ABSTRACT

The percentage of people that were affected by the flu and the number of deaths in Palafrugell during 1918, were registered thanks to records that were found in the city hall's correspondence in Palafrugell, developed by experts. To contextualise the topic, some general data related to this plague in the 20th century has been gathered.

KEY WORDS:

Flu in 1918, influenza, grippe, sick, dead, mutual help, Palafrugell.

Recepció: 29/04/2018 · Acceptació: 11/06/2018

El 2018 fa cent anys que Europa i altres continents van patir els devastadors efectes de l'epidèmia de grip més virulenta que s'havia conegut fins aquell moment. Es considera que va causar entre 40 i 50 milions de morts, en especial persones joves, i només a Espanya la xifra va ser de com a mínim 300.000 persones (Cabezas).

La grip també se l'anomena influença, terme encunyat per un papa del segle XVI que considerava que la malaltia havia estat provocada per una influència de les estrelles; també va ser emprat

el terme francès *grippe*, pel fet que a França es va diagnosticar el primer pacient.¹

La pandèmia de 1918 va rebre el nom de *grip espanyola* perquè els periodistes espanyols van ser els primers de publicar notícies sobre aquest tema; ells estaven lliures de censura ja que Espanya no era part implicada en la Primera Guerra Mundial (1914-1918).

Hi ha divergència d'opinions respecte de si la localització del focus inicial de la infecció va ser en un país asiàtic o bé als Estats Units. Sembla que la malaltia va entrar a Europa pel port francès de Brest coincidint amb l'arribada de tropes americanes per anar al campament militar de Tapes, on, segons Tesla Wegener, el 22 d'agost de 1918 es va diagnosticar el primer pacient. Una altra versió dels fets (Catanzaro), però, indica que el primer malalt diagnosticat va ser el 5 de març de 1918 a Funston (Kansas, EUA).

LA CRISI ECONÒMICA

La història ens demostra que les crisis econòmiques generen tensions socials i afecten en gran mesura a la salut de les persones. Aquest fet es va donar a Palafrugell durant el primer terç del segle XX, quan la indústria surera es va veure afectada per una llarga crisi, i en conseqüència, nombrosos treballadors es van quedar sense feina (Suròs).

Hernández (2002) diu que el mes d'agost de l'any 1914 a Palafrugell es va aprovar un pressupost especial per crear una cuina econòmica que pogués donar de menjar a les famílies dels obrers en atur, però el 1916 va ser suprimida per manca de recursos. Més endavant va reprendre la seva activitat gràcies a les aportacions econòmiques de la ciutadania i també per a actes benèfics en les festes de carnaval. Hernández considera que la Cuina Comunal Obrera va ser un assaig per a la futura implantació del comunisme social, perquè el que es feia en una cuina obrera era vàlid per a altres àmbits.

L'ORGANITZACIÓ DELS SOCORS MUTUS

L'estat de salut de les persones està directament relacionat amb la situació econòmica i amb els mitjans sanitaris disponibles. Per pal·liar les deficiències sanitàries derivades de la crisi, els palafrugellencs es va organitzar per poder disposar de cobertura en cas de necessitat: va ser el naixement de les organitzacions de socors mutus. Sabem

1. *La Crónica* (Palafrugell) 30/03/1907. Pàgina 2. S'utilitzen les paraules influença i grippe.

que la primera va ser la Germandat del Taper, creada l'any 1803, que va atorgar un caràcter sanitari pioner a aquesta vila surera.

Per posar un exemple, el febrer de 1822 les Corts Extraordinàries Espanyoles van aprovar la primera Llei General de Beneficència de l'època moderna, que precediria la creació de les Juntes Municipals de Beneficència que assumien les funcions que fins aleshores feien les Diputacions de Caritat (Vidal).

El mes de febrer de 1839 es va publicar la primera normativa que tractava de les associacions, i l'any 1887 va entrar en vigència la Llei d'Associacions que propulsava l'organització social d'entitats per l'atenció de la salut de les persones.

A partir de l'esmentada Llei, i durant el període 1846 a 1974, diferents societats van desenvolupar la seva activitat a Palafrugell: La Concordia (1846), La Protectora (1863), La Confraria de Jesús Nazareno (1864), La Auxiliadora (1879), La Unión Palafrugellense,² La Nova Concòrdia (1901), La Familiar (1904), La Moderna Palafrugellense (1904), La Feminista (1905) (Masana), La Bienhechora (1908) i La Moderna Palafrugellense (1924), entre altres. La Unión Palafrugellense, La Nueva Protectora Palafrugellense i La Fraternidad Llofriguense es van fusionar l'any 1917 per crear La Previsió Obrera, que va estar activa fins que el 1974 va ser absorbida per la Federación de Mutualidades de Cataluña y Baleares (Massaguer). Hernández (2002) presenta una crònica detallada d'aquestes societats.

L'any 1900 s'acordà que els empresaris cobriren les despeses del treballador generades per accidents laborals. Més endavant, la Llei de 27 de febrer de 1908 fomentava la creació de l'Instituto Nacional de Previsión (INP) i l'any 1942 es va posar en funcionament el Seguro Obligatorio de Enfermedad (SOE).

EL VIRUS DE LA GRIP DE L'ANY 1918

No va ser fins l'any 1931 quan Ernst Ruska va construir el primer microscopi electrònic; des de llavors s'ha anat desenvolupant el seu mecanisme fins a aconseguir les imatges que actualment podem tenir dels gèrmens en general i en particular dels de la família dels ortomixovirus, responsables de la malaltia infecciosa de la grip, agrupats en subtipus A, B i C.

Als anys seixanta, i motivats per la poca informació científica que es tenia del virus de la grip del 1918, un grup d'investigadors

2. Aquesta societat de socors mutus va néixer de la fusió de les tres anteriors. *Estatutos de la Sociedad de Socorros Mútuos La Unión de Palafrugell. Establecida en Palafrugell Girona*. Imprenta y libreria de Paciano Torres 1886. Arxiu Municipal de Palafrugell.

proveïts de permisos especials van poder examinar els cossos de soldats enterrats a Alaska que havien mort a causa d'aquesta epidèmia. Les condicions de conservació dels cadàvers era excel·lent perquè s'havien preservat en el permafrost. Van extreure'ls mostres de teixits que van haver de preservar en blocs de parafina en espera que la tecnologia permetés estudiar-les amb garanties. J.K. Taubenberger, del Departament de Patologia Molecular de les Forces Armades de Washington, juntament amb el seu equip, va poder seqüenciar el virus de la grip de 1918 (Taubenberger *et al.*).

Alguns investigadors consideren que a la virulència del germen s'hi van afegir complicacions degudes a bacteris oportunistes i també per la "tempesta de citocines" que va agreujar el procés.³ S'ha considerat que el virus va sofrir un canvi antigènic important i la població estava poc protegida quant a defenses orgàniques específiques. També s'hi va sumar l'estructura del virus, dotat de peduncles que afavorien adherir-se a la membrana cel·lular, envair el nucli i parasitar l'ADN, la qual cosa ocasionava que en poc temps es formessin rèpliques cel·lulars de manera exponencial.

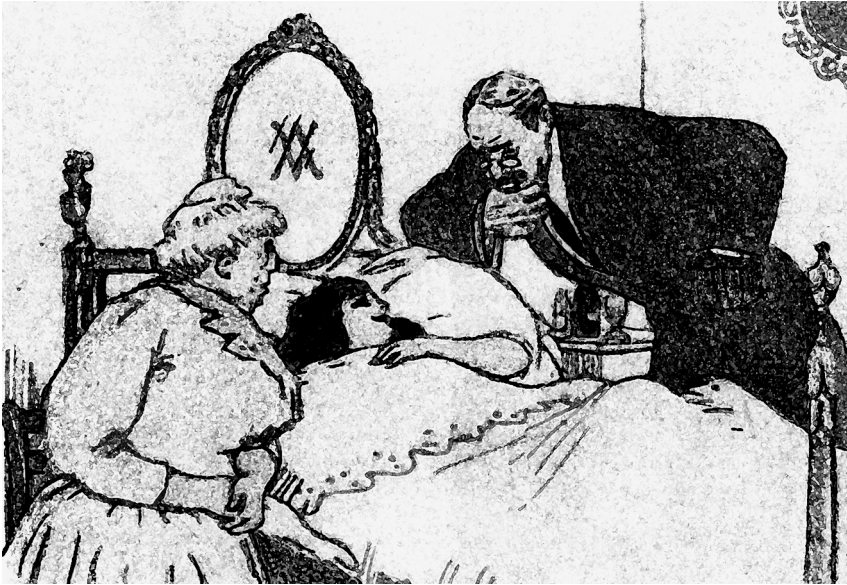
El període d'incubació de la malaltia oscil·lava entre 18 i 72 hores i els símptomes eren: febre elevada, dolors musculars, lumbàlgia, rinorrea, esternuts, dolor a la gola, cefalea, conjuntivitis, mal estar general, dispnea (ofec) i hemoptisi o sagnat per la boca a causa de la inflamació del parènquima pulmonar i també per l'efecte d'algun antiagregant plaquetari.

Segons l'Organització Mundial de la Salut, l'ésser humà pot contraure tant el virus de la grip aviar com d'altres d'origen animal dels subtipus A (H5N1), A (H7N9) i A (H9N2), i el porcí A (H1N1) i A (H3N2). Resino (2001) ens aporta una extensa referència a la grip del 1918. També des de la vessant històrica podem consultar el treball de García-Robles & Ruigrok.

Tornant a la situació de Palafrugell, l'epidèmia de grip s'estenia per la vila i per aquest motiu, l'11 d'octubre de 1918, el batlle va reunir la Junta de Sanitat i altres metges del municipi per tractar, segons deia la convocatòria, "*acerca de la enfermedad reinante en esta población*". Els facultatius van concloure que no era necessari ampliar les mesures sanitàries existents, sempre que la situació no empitjorés, i restaven a la disposició del consistori.⁴ Podia ser fàcil que la situació empitjorés perquè un segon informe feia saber que

3. Les citocines son unes proteïnes segregades per les cèl·lules en situacions en què han de donar una resposta de caràcter immunitari en alguns processos biològics o inflamatoris.

4. Arxiu Municipal de Palafrugell. Fons Ajuntament de Palafrugell. Correspondència de l'any 1918.

Imatge de la revista *Cu-Cut*, núm. 509 del 22-2-1912. Mostra un merge pensatiu, possiblement buscant un diagnòstic.

un grup de mainada havia obert tombes del cementiri; sortosament cap d'ells havia mort per causes infeccioses.

PERSONES AFECTADES DE GRIP A PALAFRUGELL

L'any 1910 Palafrugell tenia 9.018 habitants, i l'any 1920, després del període de la pandèmia de grip, la població era de 8.746 persones; observem que no havia augmentat; al contrari, havia disminuït en nombre de 272 persones (Solana).

El municipi de Palafrugell està situat entre el massís de les Gavarres i el de Begur i presenta un clima mediterrani litoral. És conegut que el clima influeix en gran mesura en les afectacions gripals, d'aquí que sovint aquestes es manifesten els mesos d'hivern. Però en la grip de la qual parlem, com a fet atípic, hem vist que el primer cas es diagnostica a França el mes d'agost. Es considera que en aquest tipus d'infeccions, a més de les condicions climàtiques marcades per excés d'humitat i de fred, també compten les condicions generals de vida. L'epidèmia de grip de 1918 va coincidir amb una situació de depressió econòmica que va minvar les condicions de vida de molts treballadors.

Després d'aquesta introducció, presentarem dades de les persones que van estar afectades per la grip a Palafrugell segons els documents conservats a l'Arxiu Municipal de Palafrugell elaborats pels facultatius de la vila.

L'any 1918 exercien a Palafrugell els metges Romualdo Vidal Mateu, Josep Calonge Ricart, Francesc Martí Puig, Ernest Peya Miró, Joan Mas Casamada, Josep Reixach Margarit i Isidre Prat Solé.⁵ Aquests facultatius van registrar durant un període de 74 dies, del 18 d'octubre al 31 de desembre de l'any 1918, els pacients que van visitar, classificant-los en nombre de malalts que van ser donats de baixa, els que van rebre l'alta i les defuncions. Des del mes de novembre i fins el 25 de desembre, el doctor J. Mas no va presentar registres de malalts.⁶ Les dades obtingudes es mostren en la taula 1.

Taula 1. Evolució dels malalts de grip que van rebre tractament mèdic entre el 18 d'octubre i el 31 de desembre de 1918

Situació dels pacients	18-31 octubre	Novembre	Desembre	Total
Baixa per malaltia	415	672	337	1.424
Van rebre l'alta	339	640	375	1.354
Èxitus	15	21	9	45

Observem que en un període de temps de 74 dies el nombre de baixes va ser de 1.424 persones i d'aquestes 1.354 van rebre l'alta i hi va haver 45 defuncions; les 25 persones que hi ha de diferència corresponen a casos en procés de malaltia.

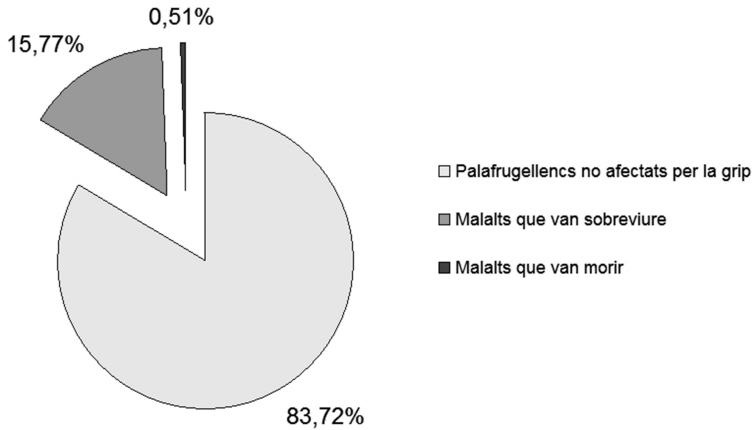
Considerant que en un període de 74 dies van morir diàriament entre 1 i 2 persones, i solament per aquesta causa, havia de produir inquietud i fins i tot alarma entre els ciutadans, més encara pels pacients que restaven de baixa.

D'acord amb les dades que hem presentat a la taula 1, i en relació amb el nombre d'habitants que tenia Palafrugell, considerada en 8.746 persones d'acord amb el cens de l'any 1920, observem que el percentatge de defuncions va ser del 0,51 %.

5. Arxiu Municipal de Palafrugell. Fons Ajuntament de Palafrugell. Correspondència de l'any 1918, dia 28-10-2018.

6. Desconeixem la causa de la manca de registres d'aquest període.

L'EPIDÈMIA DE GRIP INFLUENÇA DE L'ANY 1918 A PALAFRUGELL

Respecte a persones que van emmalaltir però sense que es veiés compromesa la seva vida, durant el període de 74 dies, va ser del 15,7 % respecte a la població total de 8.746 persones.

Observant les xifres no sembla que l'afectació gripal a la vila de Palafrugell fos més excessiva del compte, basant-nos en els valors que situen la mortaldat en general entre el 3 % i el 6 % de la població mundial.⁷

Respecte a les persones que van emmalaltir no disposem de dades d'altres poblacions i no podem fer la comparativa; a Palafrugell va ser del 15,7 %.

El problema d'aquesta pandèmia era que la infecció s'estenia amb molta rapidesa i les morts l'hivern del 1918 eren contínues.

NOVA FONT D'INFORMACIÓ

Salvatella & Colomé, en el llibre *Crònica d'un segle, Palafrugell 1900-1999*, van presentar dades numèriques de persones que havien mort a causa de la grip durant els anys 1917, 1918 i 1919, informació que van obtenir d'un estudi realitzat pel doctor Alfred Almeda, de Palafrugell, basat en la revisió del registre de defuncions de l'Ajuntament. El doctor va classificar el nombre d'èxits per trimestres i anys, i el resultat mostrava que la xifra més elevada de morts havien estat els respectius quarts trimestres de cada any —l'any 1918 va ser el més virulent, amb 61 defuncions—. Durant els tres anys va registrar que havien mort 82 persones.

7. Pandemia de gripe de 1918, <https://es.wikipedia.org/wiki/Pandemia_de_gripe_de_1918>.

Segons les dades dels set facultatius esmentats, el nombre de defuncions dels pacients que van tractar va ser de 45, mentre que el doctor Almeda, a partir del registre de defuncions, ens dona la xifra de 61 persones mortes, una diferència de 16 persones que possiblement no havien rebut assistència sanitària.

Si calculem les persones que van morir en aquest període de tres anys, que va ser de 82, i partint d'una població de 8.746 habitants, la xifra puja del 0,51 % esmentat anteriorment al 0,93 %. El pic màxim de defuncions es va produir entre els mesos d'octubre i desembre de l'any 1918.

UN FET COLPIDOR

La senyora Manuela Pizarro Villar, de 30 anys, va enviudar del seu marit José Puga, i al mateix temps també va morir el seu fill gran, restant ella sola amb tres filles de nou, sis i tres anys. Ens hem assabentat d'aquest fet perquè amb data 6 de desembre de 1918, la senyora Manuela es va adreçar al batlle per demanar-li si li podia oferir bitllets de beneficència per poder viatjar a Linares (Jaén), lloc d'on era nadiu el matrimoni. El marit i el fill havien contret la grip a la mina Carmen on treballaven. No van ser ells sols els afectats, sinó que van morir també 18 miners més en el decurs de 20 dies.⁸

TRACTAMENT

Desconeixem les drogues emprades per afrontar la malaltia i evitar complicacions. En un document de l'Ajuntament de Palafrugell del dia 21 de desembre de 1918 consta el nom d'alguns productes farmacèutics que s'havien adquirit i que segurament eren per a l'hospital: benzoat de sosa (substància sovint emprada per preservar els aliments), fenacetina, sulfat de quinina, clorur de quinina, cloroquina, aristoquina i eu-quinina. La quinina era un producte usat per tractar la malària però també altres malalties infeccioses i com a antipirètic i analgèsic. També hi constava el Lisol i el Zotal com a desinfectants, el iode, els antitèrmics, l'arsènic i l'azal.

Pel que fa a l'aspirina (àcid acetilsalicílic, ASS) producte sintetitzat pels laboratoris Bayer l'any 1897, va ser àmpliament usat com a analgèsic i antipirètic. Alguns autors indiquen que aquest medicament va ser ingerit en grans dosis, quan ara és sabut que màxim permès és de dos a quatre mil·ligrams al dia. Les dosis elevades

8. Arxiu Municipal de Palafrugell. Fons Ajuntament de Palafrugell. Correspondència de l'any 1918, dia 6-12-1918.

i continuades van provocar efectes secundaris importants, fins al punt que es va estendre la idea que era aquest medicament el contenidor del germen que es volia combatre.⁹ Amb relació als efectes de l'esmentat producte, es pot consultar l'article de Starko.

OBSERVACIONS FINALS

Segons estadístiques més contemporànies, la pandèmia de grip del 1918 va afectar més persones de les que es va considerar al seu temps; com hem esmentat, actualment el percentatge de defuncions es calcula entre el 3 % i el 6 % de la població mundial.

El percentatge de palafrugellencs que van contraure la grip en relació amb la població general va ser del 16,28 % i d'aquests la mortalitat dels pacients que havien estat atesos pels facultatius va ser del 0,51 %, i el període de més defuncions es va donar el mes de novembre.

BIBLIOGRAFIA

- CABEZAS FERNÁNDEZ DEL CAMPO, J.A. (2005). "Nuevos datos acerca del virus causante de la pandemia de gripe de 1918-19 y su relación con los de la gripe aviar". *Anales de la Real Academia de Farmacia*. Vol. 71, núm. 1. <<http://analesranf.com/index.php/aranf/article/view/186/217>> .
- CATANZARO, M. (2017). La "gripe espanyola" de 1918 ¿una fiebre de guerra? *Historia y Vida*, 7-7-2017.
- GARCÍA-ROBLES, I.; RUIGROK, R. "Història de la pandèmia de la gripe espanyola del 1918". Revista *Mètode*. Universitat de València- <https://metode.cat/revistes-metode/monografics/hisotira-de-la-pandemia-de-la-gripe-espanyola-de-1918.html>
- HERNÁNDEZ BAGÜE, S. (2002). *Palafrugell i el suro*. Quaderns de Palafrugell. Ajuntament de Palafrugell i Diputació de Girona, 2002.
- MASANA RIBAS, R. (2013). "La Feminista, una societat de socors mutus de Palafrugell". *Revista del Baix Empordà* núm. 42, any XI, setembre 2013, p. 95-100. També a: La Feminista. https://ca.wikipedia.org/wiki/La_Feminista
- MASSAGUER, S. (2009). "Desapareix la darrera germanat mutual". *Revista de Palafrugell*, 1/11/2009.
- RESINO, S. (2001). *Epidemiologia Molecular de Enfermedades Infecciosas*. <http://epidemiologiamolecular.com/ortomixovirus/>
- SOLANA, MIQUEL. *La gent de Palafrugell*. Quaderns de Palafrugell, 2003
- STARKO, K.M. (2009). Salicylates and Pandemic Influenza Mortality, 1918–1919 Pharmacology, Pathology, and Historic Evidence. *Clinical Infectious Diseases* 49:1405–1410.
- SURÓS, J. (1991). "La llarga crisi de la indústria suro-tapera en el primer terç del segle XX". IEBE, vol. 10.
- Taubenberger, J.K.; Reid, A.H.; Lourens, R.M. *et al.* (2005). "Characterization of the 1918 virus polymerase genes". *Nature* 437, p. 889-893.
- VIDAL GALACHE, F. (1987). "El impacto de la Ley General de Beneficencia de 1822 en Madrid". *Revista de la Facultad de Geografía e Historia*, núm. 1, 1987, p. 41-56.
- WEGENER TESLA. "La Gripe del 1918-1919". Video publicat a YouTube, 8-7-2013. <https://www.youtube.com/watch?v=Dfp10JXCTvY>

9. Historia de la aspirina https://es.wikipedia.org/wiki/Historia_de_la_aspirinainformació